

Anna Głogowska-Balcerzak

**Standardy
zwalczania
handlu ludźmi
w prawie
międzynarodowym**

W

**Standardy
zwalczania
handlu ludźmi
w prawie
międzynarodowym**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Anna Głogowska-Balcerzak

**Standardy
zwalczania
handlu ludźmi
w prawie
międzynarodowym**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2019

Anna Głogowska-Balcerzak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych
90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Eleonora Zielińska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Aleksandra Urzędowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/psychoshadow, zakazpc

Książka wydana ze środków pochodzących z dotacji celowej na działalność związaną z prowadzeniem badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich w roku 2018

© Copyright by Anna Głogowska-Balcerzak, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08924.18.0.M

Ark. wyd. 18,0; ark. druk. 17,0

ISBN 978-83-8142-570-4 (oprawa twarda)

ISBN 978-83-8142-572-8 (oprawa broszurowa)

e-ISBN 978-83-8142-571-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Wprowadzenie do problematyki handlu ludźmi	17
CZĘŚĆ I	
Geneza i ewolucja pojęcia handlu ludźmi	21
Uwagi wstępne	21
Rozdział I	
Instrumenty walki z niewolnictwem	25
1.1. Konwencja z 1926 roku	28
1.2. Konwencja uzupełniająca z 1956 roku	30
1.3. Pozostałe regulacje	32
1.4. Niedokończona abolicja – współczesne formy niewolnictwa	35
Rozdział II	
Instrumenty międzynarodowego prawa pracy	39
2.1. Konwencje związane z eliminacją pracy przymusowej	40
2.2. Konwencje związane z ograniczaniem pracy dzieci	46
2.3. Konwencje związane z ochroną pracowników migrujących	48
Rozdział III	
Instrumenty zwalczania handlu kobietami i dziećmi – ewolucja pojęcia handlu ludźmi	53
3.1. „Białe niewolnictwo”	54
3.1.1. Porozumienie z 1904 roku	54
3.1.2. Konwencja z 1910 roku	55
3.2. Konwencja z 1921 roku	62
3.3. Konwencja z 1933 roku	63

6 Spis treści

3.4. Konwencja z Lake Success	64
3.4.1. Obowiązywanie konwencji z Lake Success	70
3.4.2. Wpływ na kształt definicji handlu ludźmi	74
3.5. Pozostałe instrumenty dotyczące handlu kobietami lub dziećmi poprzedzające przyjęcie protokołu z Palermo	75

Podsumowanie	79
--------------	----

CZĘŚĆ II

Współczesne standardy zwalczania handlu ludźmi w aktach prawa międzynarodowego **83**

Uwagi wstępne	83
---------------	----

Rozdział IV

Handel ludźmi w prawie karnym transnarodowym **85**

4.1. Konwencja ONZ o międzynarodowej przestępczości zorganizowanej	85
4.1.1. Antecedencje	87
4.1.2. Transnarodowa przestępczość – transnarodowe prawo karne?	88
4.1.3. Zakres stosowania	91
4.2. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi	93
4.3. Monitorowanie implementacji konwencji i protokołu z Palermo	96

Rozdział V

Definicja handlu ludźmi i jej elementy **99**

5.1. Element I – czynności	102
5.2. Element II – użyte środki	106
5.3. Element III – cel	112
5.3.1. Handel ludźmi w celu wykorzystania prostytucji innych osób lub innych form wykorzystania seksualnego	116
5.3.2. Handel ludźmi w celu wykorzystania do pracy przymusowej lub obowiązkowej	120
5.3.3. Handel ludźmi w celu niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa	126
5.3.4. Handel ludźmi w celu poddaństwa	131
5.3.5. Handel ludźmi w celu usunięcia narządów	134
5.3.5.1. Handel ludźmi w celu usunięcia narządów a handel narządami	135
5.3.5.2. Inne postacie handlu ludźmi w celu usunięcia narządów	140

Rozdział VI

Handel ludźmi w regionalnych instrumentach prawa międzynarodowego przyjętych po roku 2000 **143**

6.1. Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi	144
6.2. Dyrektywa 36/2011/UE	147

6.3. Konwencja SAARC o zapobieganiu i zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi w celu prostytyucji	151
6.4. Konwencja ASEAN przeciwko handlowi ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi	152
Podsumowanie	155

CZĘŚĆ III

Współczesne standardy zwalczania handlu ludźmi w orzecznictwie **157**

Uwagi wstępne	157
---------------	-----

Rozdział VII

Handel ludźmi w orzecznictwie ETPC **161**

7.1. Skargi dotyczące niewoli domowej	162
7.1.1. Siliadin przeciwko Francji	165
7.1.2. C.N. i V. przeciwko Francji – niewola domowa a immunitet dyplomatyczny	169
7.1.3. C.N. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu – handel ludźmi a możliwość nadania statusu uchodźcy	176
7.1.4. <i>Elisabeth Kawogo przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i>	184
7.2. Handel ludźmi a artykuł 4 EKPC	186
7.2.1. <i>Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji</i>	186
7.2.2. <i>M. i inni przeciwko Bułgarii i Włochom</i>	192
7.3. Skuteczna identyfikacja pokrzywdzonych	198
7.3.1. <i>L.E. przeciwko Grecji</i>	198
7.3.2. <i>G.J. przeciwko Hiszpanii</i>	200
7.3.3. <i>J. i inni przeciwko Austrii</i>	202

Rozdział VIII

Handel ludźmi a prawo karne międzynarodowe **205**

8.1. Wyrok MTKJ w sprawie <i>Foçy</i> – zniewolenie w prawie karnym międzynarodowym	207
8.2. Handel ludźmi przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym	212
8.2.1. Handel ludźmi jako zbrodnia przeciwko ludzkości	213
8.2.2. Handel ludźmi jako zbrodnia wojenna	217
8.2.3. Jurysdykcja MTK nad zbrodniami <i>Daesh</i>	219

Rozdział IX

Handel ludźmi w wybranych orzeczeniach sądów krajowych państw-stron protokołu z Palermo **223**

9.1. Sąd Najwyższy Australii – <i>sprawa R. przeciwko Tang</i>	224
9.2. Sąd Najwyższy w Queensland – <i>sprawa R. przeciwko Kovacs</i>	227
9.3. Sąd Najwyższy Zjednoczonego Królestwa – <i>sprawa Hounga przeciwko Allen</i>	230

8 Spis treści

9.4. Sąd Najwyższy Holandii – sprawa chińskich pracowników restauracji	233
9.5. Sąd Najwyższy RFN – sprawa marokańskich artystów	236
Podsumowanie	241
Zakończenie	243
Wykaz źródeł	247
I. Traktaty	247
II. Akty prawa unijnego	250
III. Dokumenty państw i organizacji	251
IV. Orzecznictwo	256
V. Strony internetowe	258
Bibliografia	261

Wykaz skrótów

AKPC	–	Amerykańska Konwencja Praw Człowieka
ASEAN	–	Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej
ASIL	–	<i>American Society of International Law</i>
ATCA	–	<i>Alien Tort Claims Act</i>
CAHDI	–	<i>Committee of Legal Advisers on Public International Law</i>
CAT	–	<i>United Nations Convention against torture and other degrading treatment or punishment</i> (Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania)
CATW	–	<i>Coalition Against Trafficking in Women</i>
CEDAW	–	<i>Committee on the Elimination of Discrimination against Women</i> (Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet)
CETS	–	<i>Council of Europe Treaty Series</i>
ECOSOC	–	<i>United Nations Economic and Social Council</i> (Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ)
ECOWAS	–	<i>Economic Community of West African States</i> (Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej)
EKomPC	–	Europejska Komisja Praw Człowieka
EKPC	–	Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności
ETPC	–	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	–	<i>European Treaty Series</i>
GAATW	–	<i>Global Alliance Against Traffic in Women</i>
GRETA	–	<i>Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings</i> (Grupa ekspertów ds. działań przeciwko handlowi ludźmi)
HFPC	–	Helsińska Fundacja Praw Człowieka
HRW	–	<i>Human Rights Watch</i>
ICC / MTK	–	<i>International Criminal Court</i> / Międzynarodowy Trybunał Karny
ILC / KPM	–	<i>International Law Commission</i> / Komisja Prawa Międzynarodowego
ILM	–	<i>International Legal Materials</i>
IOM	–	Międzynarodowa Organizacja do spraw Migracji
ISP	–	Instytut Spraw Publicznych

10 Wykaz skrótów

KE	– Komisja Europejska
Kk	– Kodeks karny
HRC / KPC	– <i>Human Rights Committee</i> / Komitet Praw Człowieka
KSSiP	– Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury
LN	– Liga Narodów
ILO / MOP	– <i>International Labour Organization</i> / Międzynarodowa Organizacja Pracy
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
MTKJ	– Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
MTKR	– Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
MTPC	– Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka
MTS	– Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
MTW	– Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze
OAS / OPA	– <i>Organization of American States</i> / Organizacja Państw Amerykańskich
UNHCHR	– <i>United Nations High Commissioner for Human Rights</i> (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka)
OSCE / OBWE	– <i>Organization for Security and Co-operation in Europe</i> / Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
PE	– Parlament Europejski
RB ONZ	– Rada Bezpieczeństwa ONZ
RE	– Rada Europy
SAARC	– <i>South Asian Association for Regional Cooperation</i> (Południowoazjatyckie Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej)
SG ONZ	– Sekretarz Generalny ONZ
SJP	– Słownik Języka Polskiego
SSSL	– Specjalny Sąd dla Sierra Leone
StGB	– <i>Strafgesetzbuch</i>
SchwarzArbG	– <i>Schwarzarbeitsbekämpfungsgesetz</i>
UA	– Unia Afrykańska
UE	– Unia Europejska
UN / ONZ	– <i>United Nations</i> / Organizacja Narodów Zjednoczonych
UN CAT	– <i>United Nations Committee Against Torture</i> / Komitet Przeciwko Torturom ONZ
UN HRC	– <i>United Nations Human Rights Council</i> / Rada Praw Człowieka ONZ
UN.GIFT	– <i>United Nations Global Initiative to Fight Human Trafficking</i>
UNESCO	– <i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> / Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury
UNHCHR	– <i>United Nations High Commissioner for Human Rights</i> / Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka
UNHCR	– <i>United Nations High Commissioner for Refugees</i> / Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców
UNICEF	– <i>United Nations Children's Fund</i> (Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci)
UNIFEM	– <i>United Nations Development Fund for Women</i> (Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Kobiet)

UNODC	– <i>United Nations Office on Drugs and Crime</i> / Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości
UNTS	– <i>United Nations Treaty Series</i>
WHO	– <i>World Health Organization</i> / Światowa Organizacja Zdrowia
WLW	– <i>Women's Link Worldwide</i>
ZO ONZ	– Zgromadzenie Ogólne ONZ

Wstęp

Punktem wyjścia niniejszej pracy jest teza, że przyjęcie w 2000 roku definicji handlu ludźmi zapoczątkowało nowy rozdział w walce z różnymi formami wykorzystywania drugiego człowieka, określanymi niekiedy mianem współczesnych form niewolnictwa. Podstawowym celem badawczym tego opracowania jest zatem odpowiedź na pytanie, czy obowiązujące na gruncie prawa międzynarodowego standardy zwalczania przestępstwa handlu ludźmi faktycznie umożliwiają skuteczną walkę z tym przestępstwem. Jednocześnie postawione zostaje pytanie o relację pojęcia „handlu ludźmi” z funkcjonującymi w prawie międzynarodowym określeniami, takimi jak „niewolnictwo”, „zniewolenie”, „poddanie”, „praca przymusowa lub obowiązkowa”.

Motywację do podjęcia badań stanowi chęć uporządkowania pojęć obecnych w literaturze i dokumentach organizacji międzynarodowych zajmujących się zwalczaniem handlu ludźmi. Rozproszony charakter tworzenia prawa międzynarodowego sprawia niekiedy, że trudno pogodzić ze sobą różne współobowiązujące normy. Relacja definicji przestępstwa handlu ludźmi w stosunku do innych ugruntowanych w prawie międzynarodowym pojęć rodzi wiele wątpliwości. Uporządkowanie pewnych podstawowych pojęć używanych w obrębie omawianej dziedziny jest również konieczne po to, aby ułatwić podejmowanie dalszych badań w tym obszarze. Dlatego też istotnymi elementami pracy są analiza znamion przestępstwa handlu ludźmi poprzez wyjaśnienie znaczenia elementów definicji zawartej w protokole z Palermo oraz próba umiejscowienia „handlu ludźmi” na tle innych, pokrewnych pojęć funkcjonujących w prawie międzynarodowym. Definicja handlu ludźmi przyjęta w 2000 roku nie funkcjonuje bowiem w próżni – wręcz przeciwnie, stanowi ona kolejny przejaw wysiłków różnych społeczności na rzecz zwalczania niewolnictwa i podobnych jemu praktyk podejmowanych nieprzerwanie od ponad 200 lat. Współcześnie obserwować można wzmożone zainteresowanie problematyką handlu ludźmi, które znajduje swoje odzwierciedlenie w pokażnej liczbie prawnomiędzynarodowych regulacji. Wiadomo jednak, że ilość nie musi być równoznaczna z jakością i dlatego też zasadne jest postawienie pytania, czy obowiązujące standardy zwal-

czania handlu ludźmi na gruncie międzynarodowym faktycznie umożliwiają skuteczną walkę z tym przestępstwem.

Pojęcie standardu prawnego jest dość powszechnie stosowane w polskiej literaturze z zakresu prawa międzynarodowego, choć zazwyczaj pozostaje niezdefiniowane. Używane w różnorodnych kontekstach odnosi się do konkretnych unormowań – przede wszystkim traktatowych – przez co stanowi ono poniekąd synonim obowiązujących norm¹. Jedna z nielicznych definicji określa ten termin jako „wspólne założenia i zasady, którymi powinny się kierować państwa w swoim ustawodawstwie wewnętrznym i przy stosowaniu prawa”². Jak jednak wskazuje L. Kondratiewa-Bryzik, powstaje wówczas pytanie, czy podłożem tych założeń i zasad mogą być jedynie źródła prawa międzynarodowego czy także *soft law*³. O wiele bardziej szczegółową definicję proponuje A. Schulz, której zdaniem jest to

dyrektywa obejmująca bądź normę prawną, bądź inne wyrażenie normatywne, takie jak zalecenie, propozycję, sugestię pewnych rozwiązań (a czasem zespół norm prawnych i zaleceń), zawartej bądź wyinterpretowanej z wiążących i niewiążących aktów prawa międzynarodowego, wyznaczającej typowy model ochrony praw podmiotowych jednostki, jaki został uznany na szczeblu międzynarodowym za minimalny, którego adresatem przede wszystkim jest państwo przyjmujące na siebie obowiązek stworzenia stanu poszanowania danego modelu ochrony przez wszystkich uczestników obrotu prawnego podległych jego jurysdykcji, a więc również i przez jednostki⁴.

Zaproponowane przez autorkę szerokie ujęcie tego pojęcia zdaje się odpowiadać założeniom niniejszej pracy⁵. Pojęcie standardu obejmuje więc normy traktatowe, ale w powiązaniu z koncepcją *living instrument*, a więc z ich dynamiczną wykładnią oraz z mechanizmami implementacji⁶. Zgodnie z powyższym termin „standard” obecny w tytule niniejszej pracy obejmuje zarówno umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy, jak również akty o niewiążącym charakterze oraz orzecznictwo.

1 B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, R. Mizerski, M. Lubiszewski, *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2010, s. 28.

2 T. Smyczyński, A. Schulz, M. Andrzejewski, L. Kociucki, *Ochrona praw osobistych dziecka i człowieka dorosłego w świetle standardów międzynarodowych i prawa polskiego (zagadnienia wybrane)*, „Studia Prawnicze” 2001, nr 3–4, s. 249.

3 J. Kondratiewa-Bryzik, *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 28.

4 A. Schulz, *Pojęcie międzynarodowego standardu prawnego – refleksje na tle międzynarodowego prawa dotyczącego rodziny*, „Studia Prawnicze” 2012, z. 3, nr 191, s. 45.

5 Por. J. Kondratiewa-Bryzik, *Początek prawnej...*, s. 28.

6 B. Gronowska B. T. Jasudowicz, M. Balcerzak, R. Mizerski, M. Lubiszewski, *Prawa człowieka...*, s. 29.

Poprzez „zwalczanie handlu ludźmi” należy rozumieć zarówno ściganie i karanie sprawców (wąskie rozumienie), jak również zapobieganie temu przestępstwu oraz podejmowanie działań mających na celu ochronę ofiar. To szerokie ujęcie obejmujące wszelkie aspekty walki z handlem ludźmi zgodne jest z celami i założeniami najważniejszych instrumentów prawa międzynarodowego związanych z tym przestępstwem⁷. Coraz częściej wskazuje się, że handel ludźmi traktować należy nie tylko jako przestępstwo, lecz także (lub przede wszystkim) jako naruszenie praw człowieka. Jednocześnie w dyskursie na ten temat akcentuje się konieczność rozwijania standardów dotyczących środków ochrony i pomocy ofiarom⁸. Zagadnienie to stanowi istotny element niniejszej pracy. Należy jednak zaznaczyć, że w środowisku specjalistów pracujących bezpośrednio z osobami pokrzywdzonymi przestępstwem uznaje się, iż termin „ofiara” posiada negatywne konotacje i kojarzy się przede wszystkim z bezradnością. Dlatego też preferowany jest termin „pokrzywdzony”. Ze względów językowych pojęcie „ofiara” pojawia się w treści pracy w znaczeniu ogólnym, a więc m.in. gdy mowa jest o prawach lub sytuacji ofiar. W odniesieniu do konkretnych jednostek stosowany jest termin „pokrzywdzony” lub „pokrzywdzona”, używany do określenia osoby, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, niezależnie od prawnego statusu danej osoby w postępowaniu karnym.

Opracowaniom poświęconym handlowi ludźmi towarzyszą też pojęcia nienależące do języka prawnego, które jednak używane są dość powszechnie w literaturze przedmiotu oraz w dokumentach organizacji międzynarodowych. Należy tu wskazać przede wszystkim określenie „współczesne formy niewolnictwa”. Pomimo pewnych niedoskonałości tego sformułowania wydaje się ono najlepszym określeniem zbiorczym, wobec czego jest używane w niniejszej pracy dla określenia praktyk, u podstaw których leży czerpanie korzyści z wykorzystania drugiej osoby, obejmując przede wszystkim: niewolnictwo, poddaństwo, pracę przymusową lub obowiązkową, a także handel ludźmi.

W pracy posłużono się przede wszystkim metodą dogmatyczną. Została ona uzupełniona zastosowaniem metody historycznej i prawnoporównawczej. W zakresie niezbędnym dla realizacji celów rozprawy poruszono także pewne zagadnienia kryminologiczne i wiktymologiczne.

Rozprawa została podzielona na trzy części. Pierwsza poświęcona jest genezie i ewolucji pojęcia handlu ludźmi oraz historii instrumentów prawa międzynarodowego związanych z współczesnymi formami niewolnictwa. Część druga dotyczy współczesnych standardów zwalczania przestępstwa handlu ludźmi, ze

7 M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór Orzeczeń 2010*, Warszawa 2011, s. 18.

8 Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2007, t. XXVIII.

szczególnym uwzględnieniem analizy jego definicji. Część trzecia poświęcona została analizie stosowania przedstawionych standardów przez sądy międzynarodowe oraz sądy krajowe. Całość poprzedzona jest wprowadzeniem mającym na celu umiejscowienie problematyki handlu ludźmi w realiach współczesnego prawa międzynarodowego⁹.

9 W literaturze przedmiotu często pomijane są prawnomiędzynarodowe aspekty handlu ludźmi, a jeśli już się pojawiają, to zazwyczaj jedynie w kontekście analizy mechanizmów współpracy państw w celu zwalczania transgranicznych przypadków tego procederu. Choć handel ludźmi jest jednocześnie przedmiotem zainteresowania specjalistów z dziedziny prawa karnego poszczególnych państw, to jednak ujęcie tego tematu z perspektywy prawa międzynarodowego jest w pełni uprawnione. To właśnie za sprawą instrumentów prawa międzynarodowego – a przede wszystkim protokołu z Palermo – definicja handlu ludźmi oraz regulacje mające ułatwić zwalczanie tego przestępstwa przenikać zaczęły do wewnętrznych systemów prawa.

Wprowadzenie do problematyki handlu ludźmi

Handel ludźmi dotyka niemal wszystkie państwa, niezależnie od tego, czy stanowią one miejsca pochodzenia pokrzywdzonych, państwa tranzytu czy państwa docelowe. Wiele jednak występuje w każdej z tych ról. Polska jest państwem docelowym m.in. dla osób z państw byłego ZSRR i Azji, jednocześnie jest też państwem tranzytu pokrzywdzonych pochodzących z tych regionów w drodze do Europy Zachodniej, szczególnie od kiedy wschodnia granica RP stała się równocześnie wschodnią granicą Unii Europejskiej. Polska jest wreszcie państwem pochodzenia ofiar – wystarczy choćby wspomnieć znaną z medialnych doniesień sprawę przymusowej pracy Polaków w tzw. obozach pracy we Włoszech.

Przestępstwo handlu ludźmi ma wiele twarzy. Mimo iż najczęściej kojarzone jest z wymuszoną prostytucją, to jednak jest to tylko jedna z wielu form wykorzystywania pokrzywdzonych. Innymi często występującymi formami są: praca przymusowa (w fabrykach, kopalniach, rolnictwie czy w charakterze pomocy domowej), przymusowe małżeństwa, usunięcie narządów bądź wykorzystywanie dzieci-żołnierzy do walki w konfliktach zbrojnych. Zjawisko handlu ludźmi nie jest bynajmniej nowym fenomenem. Pierwsze próby walki z tym procederem, jakie podjęto na arenie międzynarodowej, miały miejsce w XIX wieku, natomiast pierwsza umowa międzynarodowa dotycząca handlu ludźmi przyjęta została w 1904 roku. Rozumienie terminu „handel ludźmi” ewoluowało nieco z każdym kolejnym traktatem poświęconym zwalczaniu tego przestępstwa, jednak przez długi czas pozostało ograniczone do określania praktyk związanych z werbowaniem kobiet do „celów nierządu”. Problematyka ta powróciła na agendę międzynarodową na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy to w obliczu narastania zjawisk związanych z działalnością zorganizowanych grup przestępczych oraz nasilenia się dynamiki międzynarodowych migracji państwa zaczęły dostrzegać konieczność określenia na nowo parametrów przestępstwa handlu ludźmi. Ukoronowaniem ich wysiłków było przyjęcie w 2000 roku w Palermo Konwencji ONZ w sprawie Międzynarodowej Przestępczości Zorganizowanej wraz z uzupełniającym ją Protokołem o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi. Od tego momentu problematyka handlu

ludźmi regularnie pojawia się w debacie publicznej, budząc zainteresowanie mediów, polityków, organizacji międzynarodowych oraz środowisk akademickich.

Współcześnie rozmaite działania mające na celu przeciwdziałanie handlowi ludźmi podejmowane są przez najważniejsze organizacje międzyrządowe¹ oraz przez setki mniejszych lub większych organizacji pozarządowych na całym świecie. W obrębie samego tylko systemu ONZ funkcjonuje obecnie kilkanaście agencji wyspecjalizowanych, które zajmują się różnymi aspektami handlu ludźmi. Realizują one rozmaite programy o charakterze prewencyjnym lub zapewniają wsparcie ofiarom². Wśród państw prym wiodą natomiast Stany Zjednoczone, które samowolnie przyjęły rolę światowego przywódcy w walce z handlem ludźmi. Wydawany corocznie przez Departament Stanu raport (*Trafficking in Persons Report*) ocenia wysiłki podejmowane przez rządy pozostałych państw, mające na celu dostosowanie się do minimalnych standardów eliminowania tego przestępstwa³. Standardy te wyznacza federalna ustawa dotycząca ochrony ofiar handlu ludźmi uchwalona przez kongres w 2000 roku (*Victims of Trafficking and Violence Protection Act*), a negatywna ocena skutkować może sankcjami gospodarczymi zarówno ze strony Stanów Zjednoczonych, jak i problemami z uzyskaniem pomocy z instytucji, takich jak Bank Światowy lub Międzynarodowy Fundusz Walutowy⁴.

Jednym z większych wyzwań, jakie stoją przed specjalistami zajmującymi się problematyką handlu ludźmi i współczesnych form niewolnictwa, jest kwestia szacunków dotyczących skali tego zjawiska⁵. W literaturze przedmiotu znaleźć można całkowicie rozbieżne statystyki. W 2009 roku K. Bales wskazywał, że na świecie żyje obecnie co najmniej 27 milionów niewolników – więcej niż kiedykolwiek w historii⁶.

1 M.in. przez ONZ, IOM, MOP, OAS, UE czy też OBWE.

2 M.in. UNODC, MOP, UNESCO, WHO, UNICEF, UNIFEM oraz Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju. Szerzej: M. Pawłowski, *Międzynarodowe standardy ścigania handlu ludźmi i ochrony jego ofiar*, Warszawa 2014, s. 31.

3 Raport wprowadza trzystopniową klasyfikację, gdzie stopień pierwszy przyznawany jest państwu, których działalność na polu zwalczania handlu ludźmi oceniona została najlepiej, natomiast stopień trzeci stanowi ocenę najgorszą. Wszystkie raporty dostępne są na stronie Departamentu Stanu USA: <https://www.state.gov/j/tip/rls> (dostęp: 1.10.2018).

4 Dokument ten, choć bardzo wpływowy, jest też obiektem krytyki – bez wątpienia wiele środowisk nie akceptuje tego, że Stany Zjednoczone samowolnie ogłosiły się arbitrem w kwestii globalnej walki z handlem ludźmi. Podawana w wątpliwość bywa też bezstronność raportu. Najistotniejszy jednak zarzut związany jest z faktem, iż punkt odniesienia dla oceny stanowi wewnętrzne ustawodawstwo Stanów Zjednoczonych, nie zaś prawnomiędzynarodowe standardy zwalczania handlu ludźmi, stworzone i zaakceptowane przez społeczność międzynarodową. Szerzej: A.T. Gallagher, *Improving the Effectiveness of the International Law of Human Trafficking: A Vision for the Future of the US Trafficking in Persons Reports*, „Human Rights Review” 2011, Vol. 12.

5 K. Kangaspunta, *Collecting Data on Human Trafficking: Availability, Reliability and Comparability of Trafficking Data*, [w:] E. Savona, S. Stefanizzi (red.), *Measuring Human Trafficking, Complexities And Pitfalls*, New York 2007, s. 27 i n.

6 K. Bales, Z. Trodd, A.K. Williamson, *Modern Slavery: The Secret World of 27 Million People*, London 2009.

Obecnie, zgodnie z danymi kierowanej przez Balesa inicjatywy *The Global Slavery Index*, ponad 45 milionów osób na świecie dotkniętych jest jakąś formą współczesnego niewolnictwa⁷. Badania MOP wskazują z kolei, że niemal 21 milionów osób świadczy pracę przymusową lub obowiązkową⁸. Doniesienia mówiące o milionach ofiar niewolnictwa lub handlu ludźmi regularnie pojawiają się w mediach, a niektóre liczby zdają się być powielane w kolejnych publikacjach tak często, iż zaciera się źródło ich pochodzenia⁹. Wątpliwości może jednak budzić metodologia przyjęta przez większość badaczy, zwłaszcza że często brak rzetelnych informacji na ten temat. Najbardziej wiarygodne dane na temat handlu ludźmi publikuje Eurostat, którego raporty dość szczegółowo opisują sposób pozyskiwania danych oraz związane z tym problemy. Zgodnie z informacjami przekazanymi przez państwa członkowskie UE w latach 2010–2012 zostało zarejestrowanych 30 146 pokrzywdzonych¹⁰. Nie ma jednak wątpliwości, iż ujawnione przypadki ofiar handlu ludźmi stanowią jedynie pewien ułamek rzeczywistej liczby osób pokrzywdzonych tym przestępstwem. W badaniach dotyczących skali zjawiska handlu ludźmi należy wziąć pod uwagę różnice występujące w ustawodawstwach karnych różnych państw oraz zróżnicowaną praktykę ścigania tego przestępstwa. Niekiedy sprawcom czynów odpowiadających definicji handlu ludźmi stawiane są zarzuty popełnienia innych przestępstw – np. porwania, uwięzienia, sutenerstwa. Ma to wynikać m.in. z faktu, iż wśród przedstawicieli organów ścigania handel ludźmi postrzegany jest jako trudne do oceny przestępstwo. Przyczynami takiego stanu rzeczy są okoliczności takie jak: brak dowodów innych aniżeli zeznania pokrzywdzonych, zaangażowanie cudzoziemców (zarówno pokrzywdzonych, jak i sprawców) oraz transnarodowy charakter. Zdaniem I. Dawid-Olczyk wszystkie te okoliczności sprawiają, że kwalifikacja czynu zabronionego jako „handel ludźmi” bywa unikana przez prokuratorów i sędziów¹¹.

7 Zob. <http://www.globallslaveryindex.org> (dostęp: 1.10.2018).

8 ILO, *Global Estimate of Forced Labour*, Geneva 2012.

9 Opierając się na danych MOP, P. Belser wskazywał na 2,5 miliona pokrzywdzonych handlem ludźmi w celach pracy przymusowej, z czego 1,4 miliona osób świadczyła tę pracę w seks-biznesie. P. Belser, *Forced labour and human trafficking: Estimating the profits*, Special Action Programme to Combat Forced Labour, Cornell University ILR School 2005, s. 5, 16.

10 Eurostat, *Trafficking in human beings*, Statistical working papers, Luxembourg 2015, s. 13. Raport obejmuje wiele zestawień dotyczących różnych aspektów handlu ludźmi, w tym płci pokrzywdzonych i form eksploatacji.

11 I. Dawid-Olczyk, *Uwagi do prokuratorów na temat współpracy z ofiarami handlu ludźmi z punktu widzenia praktyki*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary handlu ludźmi*, Warszawa 2014, s. 116. Por. K. Płończyk, *Metodyka prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach dotyczących handlu ludźmi w kontekście identyfikacji ofiary handlu ludźmi, w tym różnic kulturowych, roli psychologa; specyfika czynności procesowych w tym zabezpieczanie dowodów*, [w:] *Handel ludźmi*, KSiR, Lublin 2014, s. 112.

Część I

Geneza i ewolucja pojęcia handlu ludźmi

Uwagi wstępne

Punktem wyjścia dla rozważań na temat genezy pojęcia handlu ludźmi i jego ewolucji w prawie międzynarodowym jest definicja tego przestępstwa zawarta w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającym Konwencję o międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (dalej: Protokół z Palermo). Zgodnie z art. 3 tego instrumentu handel ludźmi stanowić będą

czynności polegające na: werbowaniu, transporcie, przekazywaniu, przechowywaniu lub przyjmowaniu osób; z zastosowaniem: gróźb lub z użyciem siły, lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą oraz w celu wykorzystania, które obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób, lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie, albo usunięcie organów¹.

W przypadku ofiar niepełnoletnich – a więc osób poniżej 18 roku życia – protokół stanowi, że werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie dziecka celem jego wykorzystania uznawane jest za handel ludźmi nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod wyszczególnionych w definicji².

1 Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 15 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2005 r., nr 18, poz. 160), art. 3.

2 *Ibidem*, art. 3(c) i (d).

Choć samo pojęcie handlu ludźmi pojawiało się w prawie międzynarodowym już wcześniej, to jednak aż do 2000 roku nie było powszechnie uznanej definicji tego terminu³. Najważniejszą przyczyną podjęcia na forum międzynarodowym prac nad definicją handlu ludźmi była chęć ujednolicenia rozumienia tego terminu, co stworzyć miało podstawy dla bardziej efektywnej współpracy państw w zwalczaniu tego procederu. Przyjęcie jednolitej terminologii ułatwić miało także badania nad tym zjawiskiem, pozwalając na porównywanie danych gromadzonych przez różne państwa i organizacje, umożliwiając tym samym uchwycenie problematyki handlu ludźmi w skali globalnej⁴.

Zanim powstała definicja handlu ludźmi, społeczność międzynarodowa podejmowała liczne kroki mające na celu zwalczanie rozmaitych form wykorzystania drugiego człowieka, utożsamianych współcześnie z tym przestępstwem. Jednak rozproszenie oraz zróżnicowana natura przyjmowanych instrumentów sprawiały, że skuteczne zwalczanie tego zjawiska było bardzo utrudnione. Tematem niniejszej części pracy jest przede wszystkim historia instrumentów prawa międzynarodowego związanych z poszczególnymi elementami współczesnej definicji handlu ludźmi oraz ewolucja, jaką przeszło rozumienie tego pojęcia na przestrzeni ostatniego stulecia. Przedstawienie aktów prawa międzynarodowego, które miały wpływ na rozwój i przyjęcie definicji handlu ludźmi, a także ukazanie ewolucji, jaką przeszło rozumienie tego pojęcia w prawie międzynarodowym, nie powinno być jednak celem samym w sobie. Analiza ta ma umożliwić dokładniejsze zglębnienie współcześnie obowiązujących standardów zwalczania przestępstwa handlu ludźmi w prawie międzynarodowym i stanowić będzie wstęp do części drugiej.

Złożoność pojęcia handlu ludźmi sprawia, że wyodrębnienie wszystkich instrumentów prawa międzynarodowego, jakie mogły mieć wpływ na powstanie jego definicji, nie jest zadaniem prostym. Jako punkt wyjścia dla opracowania systematyki niniejszej części wskazać należy analizę A. Schloenhardta i C. Morcoma. Autorzy wskazali pięć obszarów prawa międzynarodowego, które wywarły największy wpływ na dorobek prawny regulujący (i jak zauważają – jednocześnie ograniczający) współczesne ramy zwalczania handlu ludźmi na poziomie międzynarodowym⁵. W kolejności chronologicznej są to: instrumenty związane ze zwalczaniem niewolnictwa, prostytucji i pracy przymusowej oraz instrumenty ochrony praw człowieka i praw dziecka. Systematyka ta pozwala na dokładne prześledzenie oddziaływania rozmaitych umów prawa międzynarodowego na powstanie protokołu z Palermo. Ponieważ jednak część I pracy dotyczy genezy samej tylko definicji handlu ludźmi, zawężenie omawianych źródeł wpływu do trzech kategorii będzie nie tylko merytorycznie uzasadnione, ale również wystarczające.

3 A.T. Gallagher, *The International Law of Human Trafficking*, Cambridge 2010, s. 12.

4 UNODC, *Legislative Guide*, Vienna 2009, s. 269.

5 A. Schloenhardt, C. Morcom, *All about sex? The evolution of trafficking in persons in international law*, Research paper 2011, s. 5.

Każdemu z trzech wyodrębnionych obszarów poświęcony został osobny rozdział. Obszar pierwszy nie różni się zasadniczo od wskazanego w powyższej systematyce i obejmuje umowy międzynarodowe związane z przeciwdziałaniem niewolnictwu. Obszar drugi obejmować będzie zarówno traktaty związane z zakazem pracy przymusowej lub obowiązkowej, jak i inne umowy z zakresu międzynarodowego prawa pracy, które wywarły istotny wpływ na conceptualizację pojęcia handlu ludźmi. Trzecia z wyodrębnionych kategorii mieścić będzie wszystkie instrumenty związane z przeciwdziałaniem handlowi ludźmi, przy uwzględnieniu zmian, jakim podlegało rozumienie tego terminu – a więc jego ewolucji od określenia obejmującego wyłącznie zjawisko wymuszonej prostytucji kobiet do znaczenia, jakie nadawano mu na początku lat 90. XX wieku⁶. W ramach trzeciego obszaru przywołane zostaną także umowy z zakresu prawa międzynarodowego ochrony praw człowieka oraz praw dziecka, zawierające postanowienia odnoszące się do handlu kobietami lub dziećmi⁷.

6 *Ibidem*, s. 11.

7 Ponadto umowy z zakresu ochrony praw człowieka wspomniane zostały także w ramach pierwszego i drugiego obszaru, jako że zawierają one normy zakazujące niewolnictwa i pracy przymusowej.